

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง เป้าประสงค์ทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย
วิธีดำเนินการวิจัย การสรุปผล การอภิปรายผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ ดังนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มุ่งตอบคำถามเกี่ยวกับ เป้าประสงค์ทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน
ของไทย ๒ ประการคือ

๑. สังคมมีอุดมการณ์ที่คาดหวังให้การศึกษานอกระบบโรงเรียนมีบทบาทอย่างไร
ในการสร้างสังคมไทยปัจจุบัน
๒. สังคมคาดหวังว่าบุคคลที่ได้รับบริการทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนของไทยใน
ปัจจุบันมีลักษณะที่พึงประสงค์อย่างไร

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary research) ที่มุ่งเน้นการให้
อธิบายให้ทราบถึงสาเหตุหรือเหตุโดยอาศัยปรากฏการณ์ ข้อเท็จจริงเป็นเครื่องกำหนด
ซึ่งมีขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

๑. ศึกษาเอกสารทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนและปรัชญาการศึกษานอกระบบ
โรงเรียนเพื่อหาขอบเขตของการวิจัย จากหนังสือ บทความวารสาร เอกสารทางราชการและ
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
๒. สร้างเกณฑ์การรวบรวมเอกสาร เกณฑ์การประเมินค่าเกี่ยวกับการศึกษา เอกสาร
ด้านเป้าประสงค์ทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน

๓. คัดเลือกเอกสารที่อยู่ในขอบเขตของการวิจัยได้จำนวน ๑๓๐ หน่วยการวิเคราะห์
๔. สร้างเกณฑ์การวิเคราะห์เนื้อหา โดยกำหนดตัวบ่งชี้สำหรับการจัดเนื้อหาเพื่อนำมา

วิเคราะห์

๕. คัดเลือกเนื้อหาเพื่อนำมาวิเคราะห์โดยแบ่งเนื้อหาการวิเคราะห์ออกเป็น ๓ ตอน โดยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง เอกสารที่จะใช้วิเคราะห์จำนวน ๓๗ เรื่อง โดยแบ่งเป็น

ตอนที่ ๑ การวิเคราะห์ความหมายของคำว่า การศึกษานอกระบบโรงเรียน จำนวน ๖ เรื่อง

ตอนที่ ๒ การวิเคราะห์เป้าประสงค์ทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อการศึกษานอกระบบโรงเรียนจำนวน ๑๑ เรื่อง

ตอนที่ ๓ การวิเคราะห์คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของบุคคลที่ได้รับการทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนของไทย จำนวน ๒๐ เรื่อง

๖. วิเคราะห์เนื้อหา โดยมีขั้นตอน ดังนี้

- ๖.๑ รวบรวมข้อมูล เบื้องต้น
- ๖.๒ หาความสัมพันธ์ต้องกันและแตกต่างกันของข้อมูล
- ๖.๓ กำหนดแนวคิดสมมุติฐาน
- ๖.๔ พิสูจน์แนวคิดสมมุติฐาน
- ๖.๕ สร้างจินตภาพ
- ๖.๖ สรุปข้อมูลสารสนเทศ

๗. รวบรวมผลการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อนำไปสู่การนำเสนอผลการวิจัยในรูปความเรียงสรุปผลการวิจัย

ตอนที่ ๑ ความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียน

การศึกษานอกระบบโรงเรียน เป็นการให้การศึกษาประเภทหนึ่ง ที่นอกเหนือไปจากการศึกษาในระบบโรงเรียน อาจเป็นกิจกรรม เฉพาะหรือ เป็นส่วนหนึ่งของ

กิจกรรมอื่นก็ได้ โดยมีวัตถุประสงค์ทางการศึกษา ๓ ประการ คือให้ประชาชนทุกคนในสังคมมีความรู้ ทัศนคติและทักษะ โดยเน้นให้ประชาชนรู้จักการแก้ปัญหาและการฝึกทักษะอาชีพซึ่งจัดขึ้นตามความต้องการของประชาชน อันจะเป็นตัวกำหนดในเรื่อง วิธีการจัดการศึกษา โอกาส ระยะเวลา หลักสูตร และสถานที่ตามความเหมาะสม นอกจากนี้ยังจัดขึ้นตามจุดมุ่งหมายและความต้องการของสังคม เพื่อให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น สามารถอยู่รอดปลอดภัยในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ตลอดจนให้เป็นพลเมืองดีของประเทศมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบต่อสังคมด้วย

ตอนที่ ๒ เป้าประสงค์ของสังคมด้านการศึกษาในระบบโรงเรียน

เป้าหมายของสังคมที่มีต่อการศึกษาในระบบโรงเรียน ได้แก่ การมุ่งกระจายบทบาทหน้าที่การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนเพื่อพัฒนาสังคมไปอย่างส่วนภูมิภาคให้มากขึ้น โดยท้องถิ่น เอกชน รัฐ มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียน โดยรัฐจะจัดให้มีหน่วยงานขึ้นรับผิดชอบ การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนโดยให้ประสานสัมพันธ์สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนและสังคม ทั้งนี้มุ่งให้ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดโดยหลักความร่วมมือและประหยัดให้เป็นประโยชน์ในการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนให้เหมาะสมและกระจายออกไปอย่างทั่วถึง โดยเฉพาะอย่างยิ่งใช้สื่อมวลชนให้มีบทบาทในการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนภายใต้การควบคุมดูแลของรัฐ และนอกจากนี้ยังมุ่งให้ใช้แนวคิด เรื่องคิด เป็นทำ เป็น ประกอบธุรกิจ เป็น เป็น เครื่องมือในการพัฒนาคนในสังคมให้มีความรู้ทักษะ และความเพสิด เพลินจากแหล่งวิทยาการและนันทนาการในชุมชน เพื่อที่จะให้การศึกษาในระบบโรงเรียนมีบทบาทในการเปลี่ยนแปลงปรับปรุง ทัศนคติ ค่านิยม เจตคติ ของคนในสังคมไปในทางที่ดีทางด้านคุณธรรม จริยธรรม วัฒนธรรม ตลอดจนมีทัศนคติที่ดีต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ยึดมั่นในสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์อันเป็นพื้นฐานในการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองโดยมุ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายประชากรที่อยู่ในชนบทแหล่ง เสื่อมโทรม ชุมชนแออัด ซึ่งเป็นผู้ขาดโอกาสทางสังคม และ เน้นหนัก เป็นพิเศษในกลุ่มเป้าหมาย เด็กและบิดามารดา อันจะส่งผลต่อกำลังคนของประเทศในอนาคต นอกเหนือจากกลุ่มเป้าหมายคือคนทุกคนในสังคม ในส่วนของรัฐได้มุ่งปรับปรุงและส่งเสริมระบบและกระบวนการจัดการศึกษาทุกระดับ ทุกประเภท

ให้มีประสิทธิภาพ คุณภาพโดยมีการประสานสัมพันธ์กันระหว่างการศึกษาจากระบบโรงเรียนกับการศึกษาทุกระดับ ทุกประเภท เพื่อให้มีการขยายการศึกษาออกไปยังประชาชนอย่างทั่วถึง ทั้งนี้โดยให้สอดคล้องประสานสัมพันธ์กับการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมของประเทศ

ตอนที่ ๓ คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของบุคคลที่ได้รับบริการจากการศึกษานอกระบบ
โรงเรียนของไทย

คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของบุคคลที่ได้รับบริการจากการศึกษานอกระบบ
โรงเรียนของไทยคือ

๑. รู้จักและเข้าใจตนเอง ตลอดจนสังคมและองค์ประกอบอื่น ๆ เพื่อที่จะปรับตนเองให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในสังคมโดยรู้จักคิด ตัดสินใจ และแก้ปัญหาตามแนวทางศต เป็น เพื่อให้ดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข รู้จักเสียสละ เพื่อส่วนรวมโดยการทำงาน เป็นกลุ่ม ซึ่งจะต้องมีความพร้อมทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ

๒. มีความเข้าใจ ศรัทธา และยึดมั่นในคุณธรรมทางศาสนา และสังคมโดยการเป็นพลเมืองดีของชาติ ในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เพื่อความมั่นคงของสังคมและการมีเอกลักษณ์ของชาติ

๓. รู้หนังสือ มีความรู้พื้นฐานอันเป็น เครื่องมือแสวงหาข่าวสารข้อมูล ความรู้ต่าง ๆ มีเจตคติที่ดีในการประกอบอาชีพและพัฒนาอาชีพ เพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิต พัฒนาสภาพความเป็นอยู่ คุณภาพชีวิต ตลอดจนมีความสามารถในการพัฒนาแบบพึ่งพาตนเอง อันจะส่งผลถึงความเจริญของประเทศด้วย

๔. มีชีวิตที่สมบูรณ์พร้อมทางจิตภาวะ อันเป็นส่วนประกอบให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

อภิปรายผลการวิจัย

การอภิปรายผลการวิจัยครั้งนี้ ได้แบ่งการอภิปรายผลออกเป็น ๔ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ ความนำ กล่าวถึง ความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่มีอยู่ใน เอกสารไทย โดยแสดงให้เห็นความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่มีความสัมพันธ์กับสังคม เพื่อเป็นพื้นฐานทำความเข้าใจการศึกษานอกระบบโรงเรียนของไทย ดังนี้

การศึกษานอกระบบโรงเรียน เป็นระบบการศึกษาอีกระบบหนึ่งที่นอกเหนือ ไปจากการศึกษาในระบบโรงเรียน และการศึกษาแบบธรรมดาศิวลีย์ ซึ่งเป็นลักษณะของการศึกษา ที่จัดขึ้นในปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ดี ดูเหมือนว่าการศึกษานอกระบบโรงเรียนจะเป็นระบบการศึกษา ซึ่งมีการกล่าวถึงอย่างจริงจัง เพียงสองทศวรรษ ที่ผ่านมา ทั้ง ๆ ที่อาจจะ เป็นระบบการศึกษาซึ่ง จัดขึ้นมานานแล้ว ดังที่กรมการศึกษานอกโรงเรียนได้พยายามค้นคว้าว่า มีการจัดขึ้นมาตั้งแต่สมัย สุโขทัยแล้วก็ตาม โดยอ้างอิงตำนาน เรื่องทางนพมาศ เป็นตัวบ่งชี้สภาพการจัดการศึกษานอกระบบ โรงเรียนในยุคสมัยนั้น แต่กระนั้นก็ตามยังมีการถกเถียงในเชิงประวัติศาสตร์อยู่เป็นอันมากกว่า ตำนาน เรื่องนางนพมาศ หรือ วรรณคดี เรื่อง คำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์นั้น เป็นสิ่งที่ร่วมสมัยในยุค สุโขทัยจริงหรือไม่ แต่อย่างไรก็ดี ก็ยังมีความเชื่อว่า การส่งกุลบุตรเข้าศึกษาเล่าเรียนในวัดหรือ ในสำนักช่างต่าง ๆ หรือการส่งกุลธิดา เข้าถวายตัวในพระราชวัง เป็นการศึกษานอกระบบโรงเรียน อีกด้วย ต่อมา เมื่อเริ่มมีการศึกษาเกี่ยวกับการศึกษานอกระบบโรงเรียนอย่างจริงจัง โดยบรรดา นักการศึกษาในยุคปัจจุบันได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมความรู้จากต่างประเทศมากขึ้น ก็ได้พยายาม แสดงความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับการศึกษานอกระบบโรงเรียนมากขึ้น มีการให้อธิบาย ความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นอันมาก แต่ก็ยังพบว่า มีเอกสารจำนวนไม่น้อยที่ให้ความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียน โดยการแปล ถอดความ มาจากเอกสารต่างประเทศ ซึ่งยังมีการตัดลออกระหว่างกันอยู่ไม่น้อย ซึ่งจากการศึกษาเอกสารเบื้องต้น ทำให้พบว่า นักการศึกษานอกระบบโรงเรียน จำนวนไม่มากนักที่แสดงทัศนะในเรื่องการศึกษานอกระบบโรงเรียนอย่างชัดเจน ส่วนในส่วนอื่น ๆ มักจะแฝงไว้ในรายละเอียดของเอกสาร ซึ่งกระจัดกระจายมิได้แสดงไว้อย่างชัดเจน แต่ก็มิได้หมายความว่า มิได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนไว้อย่างเป็นตัวของตัวเอง และก็มีจำนวนไม่น้อยที่แสดงทัศนะในเชิงประชดประชันอย่างเต็มที่ ซึ่งไม่ได้ แสดงความสัมพันธ์กับส่วนอื่น ๆ

การแสดงความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียน โดยให้ความหมายเฉพาะตัวของการศึกษานั้น อาจจะทำได้ หากแต่ในสภาพของการจัดการศึกษานั้นจะพบว่าการศึกษาไม่อาจแยกตัวเองออกจากองค์ประกอบอื่น ๆ ของสังคมได้เลย ไม่ว่าจะมองการศึกษาในทัศนะของ เศรษฐศาสตร์ การเมือง การปกครอง สังคมศาสตร์ วัฒนธรรมและโดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้นมีความสัมพันธ์กับประชาสังคม และประชาการเมือง (ไพฑูริย์ สีนลารัตน์ ๒๕๒๔ : ๒๓) ฉะนั้น การศึกษาเกี่ยวกับการศึกษานอกระบบโรงเรียน จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาควบคู่ไปกับประชาสังคม และประชาการเมืองด้วย ดังจะเห็นได้ว่าจากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนในการวิจัยครั้งนี้ ได้ให้ความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนไว้ว่า " เป็นการให้การศึกษาประเภทหนึ่งทีนอก เหนือไปจากการศึกษาในระบบโรงเรียน อาจเป็นกิจกรรม เฉพาะหรือเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมอื่นก็ได้ โดยมีวัตถุประสงค์ทางการศึกษา ๓ ประการ คือให้ประชาชนทุกคน มีความรู้ ทัศนคติ และทักษะ โดยเน้นให้ประชาชนรู้จักแก้ปัญหา และฝึกทักษะอาชีพ ซึ่งจัดขึ้นตามความต้องการของประชาชนอันจะเป็นตัวกำหนดในเรื่อง วิธีการจัดการศึกษา โอกาส ระยะเวลา หลักสูตร และสถานที่ ตามความเหมาะสม นอกจากนี้ยังจัดขึ้นตามจุดมุ่งหมาย และความต้องการของสังคมเพื่อให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น สามารถอยู่รอดปลอดภัยในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ตลอดจนทำให้เป็นพลเมืองดีของประเทศมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบต่อสังคมด้วย " จากความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนดังกล่าว จะเห็นได้ว่า โดยตัวของการศึกษานอกระบบโรงเรียน เองนั้นก็มีความหมายเฉพาะอยู่ โดยเป็นการจัดการศึกษาให้ประชาชนมีความรู้ ทัศนคติ และทักษะ ซึ่งจัดขึ้นตามความต้องการของประชาชนอันจะเป็นตัวกำหนดรูปแบบ วิธีการ หลักสูตร โอกาส ระยะเวลา ที่เหมาะสม แต่กระนั้นก็ตามลักษณะของการให้การศึกษาให้กับปัจเจกบุคคล ก็มิอาจช่วยให้ปัจเจกนั้นดำรงอยู่ได้โดยลำพัง ดังที่ยอมรับแนวคิดของ อริสโตเติล ว่ามนุษย์เป็นสัตว์สังคม ปัจเจกบุคคลจึงดำรงอยู่เพียงลำพังมิได้ และการอยู่ร่วมกันในสังคมก็จำเป็นที่จะต้องยอมรับระเบียบของสังคมอยู่ด้วย ฉะนั้นโดยความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียน จึงไม่อาจแยกตัวออกจากระบบของสังคมได้และข้อจำกัดของปัจเจกบุคคลในเรื่องวิธีการที่จะได้รับการศึกษา รูปแบบ หรือแม้แต่ว่าเวลาทีล้วนแต่เป็นเหตุมาจากสังคมทั้งสิ้น และในความหมายที่เน้นหนักการแก้ปัญหา และการฝึกทักษะ เพื่อประกอบอาชีพก็เป็น

ตัวบ่งชี้ที่ชัดเจนในเรื่องของการอยู่ร่วมกันในสังคมความสัมพันธ์ของการศึกษานอกระบบโรงเรียนกับสังคม โดยความมุ่งหมายทางการศึกษา จึงเป็นส่วนสำคัญที่มีอาจแยกกันได้ในฐานะที่การศึกษานอกระบบโรงเรียน เป็นระบบการศึกษาอีกระบบหนึ่งที่พัฒนาคน ในสังคมให้อยู่ในสังคมได้

ในความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนอีกส่วนหนึ่งได้ชี้ชัดว่าการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้น นอกเหนือจากจะเป็นไปตามความต้องการของตัวประชาชนเองแล้ว ยังเป็นไปตามความต้องการของสังคมอีกด้วย โดยมุ่งให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น สามารถอยู่รอดปลอดภัยในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ในความหมายส่วนนี้ได้แสดงฐานะของการศึกษานอกระบบโรงเรียนในฐานะเป็นองค์ประกอบหนึ่งในทางสังคมวิทยา ในอันที่จะพัฒนาคนในสังคมให้มีความเจริญขึ้น โดยเฉพาะคุณภาพชีวิต และความอยู่รอดปลอดภัยในสังคมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาซึ่งหากคนในสังคมมีความเจริญขึ้นดังกล่าว ย่อมจะส่งผลถึงความเจริญ และความมั่นคงขององค์ประกอบอื่น ๆ เช่น องค์ประกอบทางเศรษฐกิจ องค์ประกอบทางการเมือง การปกครอง รวมตลอดถึงองค์ประกอบทางสังคม ศาสนา ศิลปวัฒนธรรมด้วย

นอกจากความสัมพันธ์ของการศึกษานอกระบบโรงเรียนกับสังคมทางด้าน ปัจเจกบุคคล และองค์ประกอบของสังคมแล้ว ยังจะเห็นได้ในความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนอีกส่วนหนึ่งที่ระบุว่า ให้เป็นพลเมืองดีของประเทศ และมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อสังคมด้วย ความสัมพันธ์ของการศึกษานอกระบบโรงเรียนกับสังคมในส่วนนี้ยัง เฉพาะเจาะจงไปถึงสังคมในความหมายของรัฐอีกด้วย โดยรัฐมุ่งที่จะใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการหล่อหลอมกล่อมเกล่า พลเมืองของรัฐให้มีคุณลักษณะที่รัฐพึงประสงค์ไว้ โดยกล่าวกว้าง ๆ ไว้ว่าต้องเป็นพลเมืองดีของรัฐ และต้องรับผิดชอบต่อรัฐด้วย ซึ่งแสดงอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ ในลักษณะการเมือง การปกครองในระบอบประชาธิปไตย ที่รัฐเป็นรัฐมหาชน ปกครองโดยมหาชนเพื่อมหาชน

กล่าวโดยสรุปได้ว่า โดยความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้น ได้แสดงถึงความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นต่อสังคมใน ๓ ลักษณะคือ

๑. ความสัมพันธ์กับสังคมโดยปัจเจกบุคคล
๒. ความสัมพันธ์กับสังคมโดยการพัฒนาองค์ประกอบของสังคมด้านการศึกษา
๓. ความสัมพันธ์กับสังคมโดยความเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ

ดังนั้น การศึกษานอกระบบโรงเรียน ซึ่งเป็นระบบหนึ่งของการศึกษาย่อมมีบทบาทในฐานะ เป็นกระบวนการทางสังคม ในอันที่จะถ่ายทอดวัฒนธรรม ความรู้ ที่มีมาแต่อดีต การสร้างสรรค์ความรู้ใหม่เพื่อการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุง ความรู้ และสังคมให้ดีขึ้น และยังมีบทบาทในการพัฒนาคน เพื่อสนองรับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาด้วย

ตอนที่ ๒ กล่าวถึง เป้าประสงค์ของสังคมที่มีอิทธิพลต่อการศึกษานอกระบบโรงเรียนของไทยโดยกล่าวถึงภาพรวมของอุดมการณ์ทางสังคมมุ่ง เน้น เป้าประสงค์ทางสังคม สภาพสังคม ที่พึงปรารถนา การจัดตำแหน่งทางสังคมของการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่มีบทบาทในการสร้างสังคม ดังนี้

การดำรงอยู่ของสังคมทุกสังคมย่อมจะต้องมี เป้าประสงค์ของการดำรงอยู่ที่ชัดเจน ซึ่งหากแบ่งเป้าประสงค์ของสังคมตามทัศนะของ ชัยอนันต์ สมุทวณิช (๒๕๒๓ : ๗๐) แล้ว จะเห็นได้ว่าการดำรงอยู่ของสังคมมีเป้าประสงค์หลัก ๓ ประการคือ

๑. เพื่อธำรงรักษาระบบและสถานภาพเดิมของสังคมไว้
๒. ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในตัวระบบ และการจัดระเบียบสังคม เศรษฐกิจ ตัวระบบ และการจัดระเบียบสังคม เศรษฐกิจ การเมือง
๓. ธำรงรักษาไว้ซึ่งสภาพการณ์ใหม่อันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลง เช่นว่านั้น

เป้าประสงค์หลักข้างต้นนั้น เป็นการแสดงทัศนะในทางทฤษฎี ซึ่งเป็นความจริงแต่เพื่อพิจารณาในรายละเอียดด้านเป้าประสงค์ของสังคมไทยปัจจุบัน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (โครงการพัฒนาสังคมแห่งชาติ ๒๕๒๖ : ๓-๖) ได้เสนอลักษณะสังคมไทยที่พึงประสงค์ในเชิงรูปธรรมไว้ ๗ ประการ คือ

๑. สังคมที่มีการบริหารและการปกครองในรูปแบบที่สมาชิกได้รับบริการขั้นพื้นฐาน ให้สมาชิกมีการกินดี อยู่ดี ในเรื่องต่อไปนี้
  - อาหารและโภชนาการ
  - เครื่องนุ่งห่ม

- ท่อปู้อาศัย
- บริการทางสุขภาพอนามัยนั้น ทางร่างกายและจิตใจ
- บริการทางด้านการศึกษาระดับพื้นฐานและการศึกษา เพื่อพัฒนาอาชีพ
- บริการพื้นฐานทาง เศรษฐกิจ และสังคมที่จำเป็น เพื่อการประกอบการและการดำรงชีวิตอย่างยุติธรรมและสามารถช่วยตนเองได้

๒. สังคมที่มีการปกครองระบอบประชาธิปไตย โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

๓. สังคมที่มีการบริหารและการปกครองในลักษณะที่สรรสร้างยุติธรรมความเสมอภาค

และสิทธิเสรีภาพอย่างทั่วถึง และก้าวหน้าในเรื่องต่อไปนี้

- รายได้และการกระจายรายได้
- การประกอบอาชีพ
- โอกาสในความก้าวหน้า
- การมีงานทำในวัยทำงานและได้รับผลตอบแทน และสวัสดิการสังคมในอัตราที่เหมาะสม
- การปกครองตนเอง
- การคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สินจากอาชญากรรมและอุบัติเหตุ
- การแสดงออกทางความคิด

๔. สังคมต้องมีระบบบริหารที่มีประสิทธิภาพและความเป็นธรรม

๕. สังคมที่สรรสร้างวัฒนธรรม ระเบียบวินัย หลักจริยธรรมที่ถูกต้องเหมาะสมกับ

สถานภาพและสิ่งแวดล้อมของประชาชน และง่ายต่อการปฏิบัติ เพื่อเป็นเกณฑ์กำหนดในอันที่จะกระทำให้สมาชิกมีความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของสังคม

๖. สังคมที่มีเทคโนโลยี และวิทยาศาสตร์ที่เหมาะสมกับการพัฒนา และอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

๗. สังคมที่มีขนาดและการกระจายตัวของประชากรที่เหมาะสมกับทรัพยากรของประเทศ

ลักษณะของสังคมที่พึงประสงค์ของประเทศไทย ปัจจุบันนับ เป็น เป้าหมายที่จำ เป็นจะต้อง ใช้ระยะเวลาหนึ่งในการสร้างสรรค์สังคมให้มีลักษณะดังกล่าว ดังที่สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ เศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ กำหนดเวลาที่จะดำเนินการให้ได้ภายในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ และการ ดำเนินการดังกล่าว รัฐและองค์กรของรัฐจะต้องใช้สรรพกำลัง ตลอดจนกลไกของสังคม เป็น เครื่องมือดำเนินการให้บรรลุเป้าประสงค์โดยเฉพาะ สถาบันการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียนและนอก ระบบโรงเรียน ในส่วนของการศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้น มิได้หมายเอาเพียงระบบการศึกษา นอกระบบโรงเรียน ซึ่งเป็นกลไกที่แยกให้เห็นอย่างเด่นชัดเท่านั้น หากแต่มีการนำเอาการศึกษา นอกระบบโรงเรียนเข้าไปเป็นกิจกรรมย่อยในกิจกรรมของกลไกการพัฒนาสังคมต่าง ๆ ด้วย และในส่วนกิจกรรมของการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนเองนั้น สังคมได้คาดหวังให้การศึกษา นอกระบบโรงเรียนทำหน้าที่ในการสร้างสรรค์สังคม " โดยการขยายการศึกษาออกไปยังประชาชน อย่างทั่วถึง โดยให้สอดคล้องประสานสัมพันธ์กับการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมของประเทศ "

จากการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่ารัฐมองการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพียงการ เป็นส่วนหนึ่งของการ ศึกษาทั้งหมด เท่านั้น โดยระบุให้มีการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนที่ประสานสัมพันธ์กับการ ศึกษาประเภทและระดับอื่น ๆ ที่เป็นการศึกษาในระบบโรงเรียน ซึ่งเป็นการมองในภาพกว้างโดย มอบภารกิจการสร้างสรรค์ให้สอดคล้องกับการพัฒนา เศรษฐกิจ และสังคมของประเทศเป็นภารกิจ ของการศึกษาระบบและประเภทต่าง ๆ ซึ่งหมายรวมถึงการศึกษานอกระบบโรงเรียนด้วย เพราะ การศึกษาทุกระบบต่างก็มีส่วนเอื้ออำนวยต่อเป้าหมายทาง เศรษฐกิจและสังคม (เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์ ๒๕๒๓ : ๔๖) โดยภารกิจดังกล่าว การจัดการศึกษาย่อมจะต้องเป็นไปภายใต้การ ควบคุมกำกับดูแลของรัฐ ซึ่งสะท้อนให้เห็น ได้จากการที่รัฐมุ่งที่จะ " ปรับปรุงและส่งเสริมระบบ และกระบวนการจัดการศึกษาทุกระดับ ทุกประเภทให้มีประสิทธิภาพ " ความมุ่งหมายดังกล่าวไม่ เพียงแต่เป็นการสร้างเอกภาพของการจัดการศึกษาของรัฐแล้ว ยังแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัด ด้วยว่า การจัดการศึกษาจะต้องเป็นไปตามระบบการเมือง การปกครองของรัฐ การศึกษาอาจมี อิสระภาพในการพัฒนาคนให้เป็นผู้มีการศึกษา มีสติปัญญา มีความเฉลียวฉลาด มีความสามารถ แต่ก็จะต้องอยู่ภายใต้การดูแลของรัฐด้วย

แต่อย่างไรก็ดี แม้จะมีความเชื่ออยู่ว่าการศึกษากับสังคมนั้นมีความสัมพันธ์กันอยู่โดยเฉพาะ การศึกษานอกระบบโรงเรียนด้วย แต่ความสัมพันธ์นั้นก็ยังคงมีความเห็นคัดค้านว่าไม่เป็นผลมาจากการแทรกซึมของอุดมการณ์จากภายนอก (สังคม) แต่ประการใด แท้จริงแล้วเกิดจากการสร้างคนภายใน (ระบบการศึกษา) เอง เกิดจากการต่อสู้ชนขยาย ความขัดแย้ง และพฤติกรรมที่ตรงข้ามกับสิ่งที่สังคมต้องการ (สำลี ทองธิว แพล และ เรียบ เรียง ๒๕๒๔ : ๑๓๒) ลักษณะของความรู้สึก และพฤติกรรมต่อต้านการเปลี่ยนแปลงนั้น เป็นธรรมชาติของมนุษย์ในอันที่จะธำรงรักษาสภาพที่เป็นอยู่ของมนุษย์อยู่แต่เดิม แต่ก็มิได้หมายความว่า การต่อต้านการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะเป็นการปิดรับความเปลี่ยนแปลงโดยสิ้นเชิง หากการขัดแย้งนั้นจะนำไปสู่การแสวงหาจุดร่วมที่ดีที่สุด ซึ่งทั้งสังคมและประชาชนยอมรับได้ ดังจะเห็นตัวอย่างได้จากประวัติทางการเมือง การปกครองของไทย ในสมัยที่จอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ได้มีประกาศรัฐนิยมที่ต้องการให้ประชาชนไทย มีวัฒนธรรมการดำรงชีวิต เดก เช่น มหาอำนาจตะวันตก เช่น การใส่หมวก การแต่งกาย การปฏิบัติต่อกันระหว่างสามี ภรรยา เป็นต้น การประกาศรัฐนิยมดังกล่าวได้ใช้การศึกษาเป็น เครื่องมือในการเผยแพร่เป้าประสงค์ของสังคมในยุคสมัยนั้น ซึ่งได้เกิดการต่อต้านการ เปลี่ยนแปลงดังกล่าว และในที่สุดก็สามารถหาทางออกที่ดีที่สุด ซึ่งรัฐและประชาชนยอมรับได้ แม้แต่การประกาศ ลักษณะสังคมที่พึงประสงค์ในปัจจุบันดัง ได้กล่าวถึงข้างต้นนั้นก็มิได้หมายความว่าการศึกษาจะสามารถ นำอุดมการณ์หรือเป้าประสงค์ของสังคมมาสั่งสอนหรือหล่อหลอมให้ประชาชนสามารถสร้างสังคมได้ ดังประสงค์ เพราะความรู้สึกต่อต้านการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ดังจะเห็นได้จากการวิพากษ์วิจารณ์ แผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติอยู่เมือง ๆ จนถึงกับมีการเผยแพร่ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับเอกชนขึ้นในช่วงแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๖ (๒๕๒๔-๒๕๓๔) (วิวัฒน์ชัย ัฒตถากร ๒๕๒๔ : ๒) ซึ่งในที่สุดก็จะเกิดการประนีประนอม ระหว่างความต้องการของสังคมกับความต้องการของประชาชนขึ้น ลักษณะของการประนีประนอมดังกล่าวได้กลายมาเป็น ศาสตร์แขนงใหม่ในวงการวิชาการในรูปของ ประยุกต์ วิทยา ซึ่งจะเป็น เทคนิคการควบคุมและ อุดมการณ์ที่น่าเชื่อถือได้ (สำลี ทองธิว แพล และ เรียบ เรียง ๒๕๒๔ : ๑๓๔) ซึ่งรัฐจะไม่มองข้ามสิ่งนี้อย่างสิ้นเชิงอย่างน้อย รัฐจะต้องตระหนักว่าความขัดแย้ง หรือการต่อต้านการเปลี่ยนแปลง มิได้เป็นไปเพื่อล้มล้างอำนาจรัฐ หากแต่เป็นการแสวงหาแนวทางที่ดีที่สุดในการสร้างสรรค์สังคม ที่อยู่ร่วมกัน ซึ่งเป็นลักษณะของสังคมประชาธิปไตยหากจะ เป็นไปเพื่อล้มล้างอำนาจรัฐก็แสดงให้เห็นว่า

เป้าประสงค์ในการสร้างสังคมของรัฐนั้นประชาชนไม่สามารถยอมรับได้ และการต่อต้านดังกล่าว ก็เป็นผลมาจากการศึกษานั้นเอง การให้การศึกษาแก่ประชาชนโดยตัวของการศึกษาเองนั้นก็มิ

เป้าประสงค์เฉพาะตัวอยู่ด้วยนั่นคือ การธำรงรักษา ระบบ และสถานภาพเดิมของสังคมไว้

และการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบต่าง ๆ ในสังคมเท่าที่ตีขึ้น (คณะอนุกรรมการ เฉพาะกิจ ๒๔๒๔ : ๒) การที่ประชาชนจะธำรงรักษาระบบและสถานภาพเดิมของสังคมได้นั้น การศึกษาย่อม

จะต้องให้การศึกษาเกี่ยวกับสถานภาพของสังคมอย่างชัดเจน และต้องช่วยให้ประชาชนเข้าใจและ

รู้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วย ซึ่งในลักษณะที่จะทำให้ประชาชนมีข้อมูลเพียงพอที่เขาจะ

ตัดสินใจ เลือกทางที่ดีที่สุด เหมาะสมที่สุดต่อการดำรงอยู่ในสังคมโดยการประยุกต์ให้เข้ากับ ความ

ต้องการของสังคมได้ ฉะนั้นรัฐย่อมจะต้องกระจายโอกาสทางการศึกษาให้แก่ประชาชนอย่างทั่วถึง

ด้วยยุทธศาสตร์ทางการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

การศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้น เป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนา (เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์ ๒๔๒๑ : ๒๑)

ซึ่งจะช่วยให้ประชาชนมีความรู้เพียงพอที่จะรับสนองการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้

แต่การศึกษานอกระบบโรงเรียนก็ไม่อาจจะทำหน้าที่ของตนเพียงลำพังได้ แต่จะต้องสอดคล้องกับ

การศึกษาในระบบโรงเรียนประเภทอื่น ๆ ด้วย ในอันที่จะทำให้การสร้างสังคมเป็นไปในทิศทาง

ที่สังคม ทั้งหมดคือทั้งรัฐ และประชาชน สามารถดำรงอยู่ได้ดังนั้น โดยหลักการดังกล่าวรัฐจึง

มุ่งกระจายบทบาทหน้าที่การจัดการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษานอกระบบโรงเรียนไปยังส่วนภูมิภาค

และในส่วนของเอกชนมากขึ้น แต่อย่างไรก็ดี สุนทร สุรินทร์ชัย ก็ได้ให้ข้อสังเกตจากประสบการณ์

ของท่านว่า การกระจายบทบาทหน้าที่การจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนในปัจจุบันยังมีลักษณะของ

การมอบอำนาจมากกว่าการกระจายอำนาจ ดังจะเห็นได้ว่า กลไกหลักของรัฐที่ทำหน้าที่การจัด

การศึกษานอกระบบโรงเรียน ได้แก่ กรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ กรมการ

พัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และ

กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข เป็นต้น ต่างก็มีหน่วยงานย่อยของตนในระดับพื้นที่ทั้งสิ้น โดยรับ

นโยบาย โครงการ จากส่วนกลางไปปฏิบัติ ภายใต้แผนของหน่วยงานและองค์การพัฒนาชนบทของรัฐ

คือการพัฒนาชนบทแห่งชาติ (กชช.) ล้วนแต่มีลักษณะของการรับมอบอำนาจไปดำเนินการแม้ส่วน

ภูมิภาคจะมีอิสระในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนของตนก็ตาม แต่ก็ยังติดข้องอยู่กับระบบของรัฐ

โดยประชาชนเองเชื่อว่าภารกิจการจัดการศึกษาให้กับประชาชนเป็นภาระของรัฐ (บรรจง ชุสกลุชาติ บรรณาธิการ ๒๕๑๔ : ๕๐-๕๑) ฉะนั้น แนวคิดการกระจายการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน จึงมีลักษณะของการประนีประนอมในรูปของท้องถิ่น เป็นผู้บอกความต้องการที่จะได้รับบริการทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนแก่องค์กรของรัฐ และรอรับบริการโดยลักษณะนี้รัฐจึงจำเป็นต้องกำหนดรูปแบบของการจัดการศึกษา มีการควบคุมมาตรฐาน ปรับปรุงประสิทธิภาพของกลไกการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนอย่างถี่ถ้วน ซึ่งจะเป็นการสร้างคนในประเทศให้มีคุณลักษณะตามที่รัฐต้องการ เพื่อจะได้สร้างสังคมตามที่รัฐปรารถนาด้วย ดังจะเห็นได้ว่า รัฐได้จัดวางการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้ทำหน้าที่เปลี่ยนแปลง ปรับปรุง ทัศนคติ ค่านิยม เจตคติของคนในสังคม ให้มีคุณธรรม จริยธรรม มีความเลื่อมใสต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ยึดมั่นในสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เพื่อเป็นเครื่องมือในการสร้างสังคม โดยแท้ แต่อย่างไรก็ดี แนวคิดในการสร้างคนของรัฐก็ยังได้รับการคัดค้านจากองค์กรอื่น ๆ โดยเฉพาะองค์กรเอกชนโดยพยายามเรียกร้องให้คืนการศึกษาแก่ประชาชน ซึ่งก็เป็นรูปลักษณะหนึ่งของการต่อต้านการเปลี่ยนแปลงโดยพยายามเรียกร้องให้อิสระแก่ประชาชนในการจัดการศึกษาของตน เช่นเดียวกับชาติตะวันตก เช่น สหรัฐอเมริกา หรือแม้แต่ มาเลเซีย ซึ่งเป็นมิตรประเทศในกลุ่มอาเซียนด้วยกัน โดยชาติเหล่านี้ได้มอบการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้แก่เอกชนหรือชุมชนเองเป็นผู้จัดดำเนินการ ซึ่งแท้จริงก็เป็นการแสดงทัศนะทางปรัชญาการศึกษาในกลุ่มก้าวหน้า (Radical) โดยมี เปาโล แฟร์, อิวาน อิลลิช เป็นผู้นำแนวคิดคนแรก ๆ แต่หากจะกลับมามองสภาพการณ์ของประเทศในปัจจุบัน ประเทศไทยยังอยู่ในอันดับของประเทศด้อยพัฒนาในทุก ๆ ด้าน แม้จะไม่ถึงกับด้อยที่สุดก็ตาม การที่รัฐจะให้อิสระแก่ประชาชนในการจัดการศึกษาของตนเองคงจะไม่ใช่เรื่องง่ายนัก เพราะปัจจุบันประเทศไทยยังคงอยู่ในภาพล่อแหลมทางเศรษฐกิจการผลิตของประเทศไทยยังเป็นเพียงวัตถุดิบ ซึ่งประเทศพัฒนาแล้วจะนำผลผลิตทางการเกษตรของเราไปผลิตเป็นผลผลิตทางอุตสาหกรรมเข้ามาป้อนให้กับประเทศไทยอยู่ โดยเงื่อนไขเศรษฐกิจ รัฐก็จำเป็นต้องควบคุมการผลิตวัตถุดิบของประเทศในส่วนนี้ด้วย ดังจะเห็นได้ว่าการควบคุมการผลิต ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง ยางพารา แร่ดีบุก เป็นต้น นอกจากความล่อแหลมทางเศรษฐกิจ ประเทศไทยก็ยังล่อแหลมต่อระบบการเมืองของโลก โดยทั่วโลกหรือแม้แต่กลุ่มอาเซียนก็ถือว่าประเทศไทย

เป็นรัฐก้นขนของการเมืองโลกเสรีกับโลกคอมมิวนิสต์ในเอเชีย รัฐจึงจำเป็นต้องอย่างยิ่งยวดที่จะต้องควบคุมระบบการเมือง การปกครองให้แข็งแกร่งที่สุด โดยการควบคุมการผลิตคนในสังคมให้สามารถสร้างระบบเศรษฐกิจ และการเมืองไปในทางที่จะต่อสู้กับลัทธิการเมือง เศรษฐกิจอื่น ๆ ได้ ฉะนั้นการจัดการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียนจึงจำเป็นต้องเข้าควบคุมดูแลโดยเข้มงวด

กล่าวโดยสรุป เป้าประสงค์ของสังคมที่มีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนจึงเป็นการมองภารกิจในการเปลี่ยนแปลง ทัศนคติ ค่านิยม และเจตคติของคนในสังคมให้สามารถมีคุณลักษณะที่เพียงพอต่อการสร้างสังคม โดยการมีคุณธรรม จริยธรรม และวัฒนธรรม เสื่อมใส และยึดมั่นในการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ยึดมั่นในสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ อันเป็นพื้นฐานในการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของประเทศ

ตอนที่ ๓ กล่าวถึงลักษณะที่พึงประสงค์ของบุคคลที่ได้รับบริการจากการศึกษานอกระบบโรงเรียนของไทย โดยแสดงให้เห็นจุดมุ่งหมายที่การศึกษานอกระบบโรงเรียนของไทยต้องการให้คนในสังคมที่ได้รับบริการทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนมีลักษณะที่พึงประสงค์อย่างไร ดังนี้

จากตอนที่ ๒ จะเห็นได้ว่าสังคมได้กำหนดให้การศึกษานอกระบบโรงเรียนทำหน้าที่ในการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุง ทัศนคติ ค่านิยม และเจตคติของคนในสังคมให้สามารถมีคุณลักษณะในการสร้างสังคม ซึ่งการศึกษานอกระบบโรงเรียนจะต้องดำเนินการให้ประสานสอดคล้องกับการศึกษาในประเภทและระดับอื่น ๆ ในระบบโรงเรียน โดยรับผิดชอบกลุ่มเป้าหมายที่อยู่นอกระบบโรงเรียนหรือประสงค์จะรับบริการทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน คุณลักษณะของผู้ที่ได้รับบริการจากการศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้นจากการวิเคราะห์ข้อมูล ทำให้ทราบว่าคุณลักษณะที่พึงประสงค์ดังกล่าวสามารถจัดกลุ่มได้ ๔ กลุ่มใหญ่ ๆ ได้แก่

๑. รู้จักและเข้าใจตนเอง ตลอดจนสังคมและองค์ประกอบอื่น ๆ เพื่อที่จะปรับตนเองให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในสังคม โดยรู้จักตัดสินใจและแก้ปัญหาตามแนวทางคิด เพื่อให้ดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข รู้จักเสียสละ เพื่อส่วนรวมโดยการทำงานเป็นกลุ่ม

๒. มีความเข้าใจ ศรัทธา ยึดมั่นในคุณธรรมทางศาสนา และสังคมโดยการเป็นพลเมืองดีของชาติในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เพื่อความมั่นคงของสังคมและการมีเอกลักษณ์ของชาติ

๓. ใฝ่หาความรู้ มีความรู้พื้นฐานอันเป็นเครื่องมือแสวงหาข่าวสาร ข้อมูล ความรู้ต่าง ๆ มีเจตคติที่ดีในการประกอบอาชีพและพัฒนาอาชีพเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิต พัฒนาสภาพความเป็นอยู่ คุณภาพชีวิต ตลอดจนมีความสามารถในการพัฒนาแบบพึ่งพาตนเอง อันจะส่งผลถึงความเจริญของประเทศด้วย

๔. มีชีวิตที่สมบูรณ์พร้อมทางภูมิภาวะอันเป็นส่วนประกอบให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

คุณลักษณะดังกล่าวนับ เป็น เป้าประสงค์ ซึ่งสังคมต้องการให้การศึกษาจากระบบโรงเรียนดำเนินกิจกรรมในรูปแบบของตน เพื่อให้บุคคลที่ได้รับบริการจากการศึกษาจากระบบโรงเรียนมีคุณลักษณะดังกล่าวข้างต้น ซึ่งเมื่อพิจารณาบุคคลที่พึงประสงค์ของรัฐ ตามที่ได้ประกาศไว้ใน เอกสารเรื่องลักษณะสังคมไทยและบุคคลที่พึงประสงค์ และความจำเป็นพื้นฐานของคนไทย เป้าหมายใน พ.ศ. ๒๕๔๔ และเครื่องชี้วัด ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการ เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานรัฐมนตรี (โครงการพัฒนาสังคมแห่งชาติ ๒๕๒๖ : ๓-๖) คือ

๑. บุคคลสามารถช่วยตนเอง เพื่อบรรลุถึงความจำเป็นพื้นฐาน
๒. บุคคลมีความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ และเห็นด้วยกับการปกครองระบอบประชาธิปไตย
๓. บุคคลรักความยุติธรรม ความเสมอภาคเคารพและรู้จักใช้สิทธิ และเสรีภาพในขอบเขตที่สังคมเป็นผู้กำหนดในเรื่องที่เกี่ยวข้อง ดังนี้
  - การรู้จักใช้ เสรีภาพ และรู้จักเคารพในสิทธิ เสรีภาพและประโยชน์ของผู้อื่น และส่วนรวม
  - การรู้จักร่วมมือกับผู้อื่นในการกระทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม โดยมีจิตสำนึกร่วมรับผิดชอบ คำนึงถึงความทุกข์ยากของคนอื่น รู้จักเสียสละ

และบำเพ็ญประโยชน์แก่ส่วนรวม เพื่อความเป็นธรรมในสังคมด้วยความเต็มใจ

- การมีส่วนร่วมในการพัฒนาและประสานงานอย่างใกล้ชิดกับรัฐในภาค เศรษฐกิจ สังคมและความมั่นคง

๔. ผู้บริหารและบุคคลในระบบ ฯ มีความซื่อสัตย์สุจริต ยุติธรรม มีความสามารถ และมีจริยธรรม

๕. บุคคลในสังคม

- มีสติปัญญาที่จะศึกษาและใฝ่หาความรู้
- มีความสามารถในการประกอบอาชีพ โดยสามารถวางแผนการพัฒนาคครอบครัว

และอาชีพให้ถูกต้อง

- รู้จักหาความสุขความพอใจให้แก่ชีวิตในทางที่ถูกที่ควร
- มีสุขภาพสมบูรณ์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ
- มีความขยัน ซื่อสัตย์สุจริต ประหยัด อดทน มีระเบียบวินัย รู้จักพึ่งตนเองได้

กตัญญูตเวที มีความรับผิดชอบ ตรงต่อเวลา มีศรัทธา มีความละเอียด และเกรงกลัวต่อการกระทำชั่ว มีสติสัมปชัญญะ มีความรู้เกี่ยวกับหลักธรรม

- สามารถรักษาเอกลักษณ์และวัฒนธรรมอันดีงาม
- สามารถพัฒนาเยาวชนในครอบครัวให้สืบทอดเจตนารมย์ และทรัพย์สินภาวะ

ความเป็นผู้นำในด้านการดำรงชีพและอาชีพ เพื่อเป็นกำลังในการพัฒนาสังคมในอนาคต

๖. บุคคลมีความรู้ และความสามารถเลือกใช้เทคโนโลยีให้เหมาะสมต่อการประกอบการ การดำรงชีพ การพัฒนาคุณภาพชีวิตและอนุรักษ์ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

๗. ประชาชนมีขนาดครอบครัวที่เหมาะสม

จะเห็นได้ว่าบุคคลที่พึงประสงค์ของรัฐนั้นได้รับการกำหนดให้เป็น เป้าหมายของ กลไกการผลิตคนของสังคมอย่างชัดเจน ซึ่งแสดงให้เห็นได้ชัดว่า รัฐได้ เขาคควบคุมกลไกของ สังคมอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะการศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้น รัฐก็มองเห็นความสำคัญในฐานะ

การเป็นเครื่องมือผลิตคนในสังคมเท่านั้น ซึ่งแท้ที่จริงแล้วการศึกษานอกระบบโรงเรียนเองก็มิได้มีศักยภาพที่จะผลิตคนให้กับสังคมโดยสมบูรณ์ เพราะเหตุว่าการผลิตคนในสังคมนั้น แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับการผลิตทางอุตสาหกรรม เพราะมนุษย์นั้นมีเลือดเนื้อ มีชีวิต มีความคิด มีจิตใจที่มีอาจบังคับได้เสมอไป พฤติกรรมที่แสดงออก มิได้หมายความว่าโดยความรู้ลึกลับนึกคิดจะเป็น เช่น พฤติกรรมที่แสดงออก การผลิตคนของสังคม โดยกระบวนการทางการศึกษาเป็นทัศนะทางเศรษฐศาสตร์ที่มององค์ประกอบต่าง ๆ ของสังคม โดยเฉพาะองค์ประกอบด้านการศึกษา แต่อย่างไรก็ดีทัศนะทางสังคมวิทยา ก็มีที่ท่าที่จะมองการศึกษาไปในอีกลักษณะหนึ่งคือการเป็นกระบวนการทางสังคมที่จะทำให้คนอยู่ในสังคมได้ โดยทัศนะด้านนี้คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของบุคคลที่ได้รับบริการจากการศึกษานอกระบบโรงเรียนจึงเป็น เพียงมาตรฐานที่คนในสังคมจะต้องพัฒนาตนเองให้มีคุณลักษณะตามที่สังคมคาดหวัง เพื่อที่จะได้เป็นส่วนสำคัญในการประกอบเป็นสังคม การศึกษานอกระบบโรงเรียนก็เพียงแต่ทำหน้าที่ของคนในฐานะที่จะต้องมีความรู้ ทักษะ และทัศนคติแก่ประชาชนโดยเน้นให้ประชาชนรู้จักคิด สดชื่นใจ แก้ปัญหา และเป็นไปตามความต้องการของประชาชนด้วย แม้ว่าในส่วนของความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนจะระบุไว้ด้วยว่าจะต้องจัดการศึกษาตามความต้องการสังคมด้วย แต่เมื่อได้พิจารณาผลการวิเคราะห์ข้อมูลด้านคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของบุคคลที่ได้รับบริการจากการศึกษานอกระบบโรงเรียนแล้ว จะเห็นได้ว่า น้ำหนักของเป้าประสงค์ด้านบุคคลกลับเน้นหนักไปทางด้านความต้องการของสังคมเสียเป็นส่วนใหญ่ ทำให้เป้าประสงค์ในการพัฒนาตนเองของคนในสังคม โดยกระบวนการทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนขึ้น แต่อย่างไรก็ดีถ้าพิจารณาในสมมุติฐานที่ว่า ประชากรการศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้นมีส่วนสัมพันธ์กับปรัชญาสังคมและการเมืองอยู่มาก (ไพฑูริย์ ลินลาวัณย์ ๒๕๒๖ : ๓๑) ก็ทำให้น่าเชื่อว่าการที่สังคมได้ระบุเป้าประสงค์ด้านคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของบุคคลที่ได้รับบริการจากการศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นการระบุภายใต้เงื่อนไขปรัชญาสังคม และปรัชญาการเมือง ซึ่งประเทศไทยได้เลือกใช้อยู่ ได้แก่ ระบอบการเมือง การปกครอง แบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม มีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของไทย เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของบุคคลที่ได้รับบริการจากการศึกษานอกระบบโรงเรียนจะเป็นไปตามความคาดหวังทางปรัชญาสังคม และการเมืองโดยแท้

ตอนที่ ๔ เป้าประสงค์ทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนของไทย

การศึกษาเป้าประสงค์ทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้น เป็นการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจในสถานการณ์ที่แนบแน่นกับสังคมของการศึกษานอกระบบโรงเรียนโดยเฉพาะ เป้าหมายสูงสุด (Ultimate goal) ของการสร้างสังคมและลักษณะของสมาชิกในสังคมตามที่สังคมคาดหวังได้ ฉะนั้นหากจะแยกประเด็นของการทำความเข้าใจอาจแบ่งประเด็นได้ ๒ ประเด็นคือ

๑. สิ่งที่สังคมกำหนดบทบาทให้การศึกษานอกระบบโรงเรียนมีส่วนในการสร้างสังคม
๒. ลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้ที่ได้รับบริการจากการศึกษานอกระบบโรงเรียนซึ่งจะเป็นส่วนสำคัญในการสร้างสังคม

เมื่อกล่าวถึงคำว่า อุดมการณ์ ย่อมจะหมายถึง ความเชื่ออย่างมีระบบแบบแผนของสังคมที่มุ่งจะทำให้สังคมนั้นดำเนินไปได้ อันเป็นภาวะที่พึงปรารถนาของคนในสังคมภายใต้อุดมการณ์หลักของสังคมจะประกอบไปด้วยส่วนย่อยของสังคมได้แก่ องค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งในแต่ละองค์ประกอบก็มีเป้าประสงค์เฉพาะของตนโดยมุ่งสู่อุดมการณ์หลักของสังคม เช่นเดียวกัน เป้าประสงค์ทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนก็ย่อมจะต้องมุ่งไปสู่อุดมการณ์ของสังคมด้วย

สังคมจัดวางการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้มีบทบาทในการสร้างสังคมอย่างไร

สังคมมองการศึกษานอกระบบโรงเรียนไม่ต่างไปจากการศึกษาระบบอื่น ๆ ในสังคม โดยมุ่งหวังว่า การศึกษานอกระบบโรงเรียนจะมีหน้าที่ในการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงทัศนคติ ค่านิยม และ เจตคติของคนในสังคมให้สามารถมีคุณสมบัติที่พอ เพียงต่อการสร้างสังคมตามที่สังคมปรารถนาไว้ได้ โดยเชื่อว่าวิธียุทธศาสตร์ของการศึกษานอกระบบโรงเรียนจะสามารถพัฒนาคนในสังคมให้เป็นไปตามที่สังคมปรารถนาได้

ลักษณะของบุคคลที่ได้รับบริการจากการศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นอย่างไรโดยที่สังคมกำหนดบทบาทให้การศึกษานอกระบบโรงเรียนมีหน้าที่ในการปรับปรุง เปลี่ยนแปลง ทัศนคติ ค่านิยม และ เจตคติ ของคนในสังคมให้เป็นไปตามที่สังคมปรารถนา ฉะนั้น อะไรคือสิ่งที่จะเกิดขึ้นหลังจากการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงดังกล่าว

๑. การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ที่มีต่อชีวิต ได้แก่ การรู้จักและเข้าใจตนเองและองค์ประกอบของสังคม การรู้จักปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงในสังคม การเสียสละเพื่อส่วนรวม การมีทัศนคติเรื่องคิดเป็น เป็นกระบวนการในการแก้ปัญหา

๒. การเปลี่ยนแปลงค่านิยม ทางสังคม ได้แก่ ความเชื่อมั่น ศรัทธา ในคุณธรรมทางศาสนา ค่านิยม ที่จะรู้หนังสือ มีอาชีพ

๓. การเปลี่ยนแปลงความเชื่อทางการเมือง ได้แก่ การเลื่อมใสยึดมั่นในการปกครองระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เชื่อมั่นในสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์

๔. การเปลี่ยนแปลงแบบแผนการดำเนินชีวิต ได้แก่ การรู้หนังสือ การพัฒนาแบบพึ่งพาตนเอง การแก้ปัญหา แบบคิดเป็น การมีวุฒิภาวะที่สมบูรณ์

ฉะนั้น เมื่อศึกษาถึงเป้าประสงค์ทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนของไทยในปัจจุบันแล้ว จะพบข้อค้นพบว่า

สังคมกำหนดบทบาทของการศึกษานอกระบบโรงเรียน เช่นเดียวกับการศึกษาในระบบอื่น ๆ มุ่งให้ผู้ที่ได้รับการบริการจากการศึกษานอกระบบโรงเรียนมีการเปลี่ยนแปลง ๔ ลักษณะคือ การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ การเปลี่ยนแปลงค่านิยม ทางสังคม การเปลี่ยนแปลงความเชื่อทางการเมือง และการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการดำเนินชีวิต

ข้อค้นพบดังกล่าวอาจมิใช่ข้อค้นพบใหม่ แต่เบื้องหลังของการค้นพบนี้ ได้ผ่านกระบวนการทางปรัชญาโดยตลอด เพราะเหตุว่า ปรัชญาไม่ใช่ตัวความรู้ และไม่ได้ เป็นแม่แต่่วิถีทางของการวัดความรู้ แต่ปรัชญาเป็นวิถีทางที่จะมองดูความรู้ซึ่งมีอยู่แล้ว (รัตนา พุ่มไพศาล ๒๕๒๓ : ๒) วิธีการของปรัชญาคือการแสวงหาความกระจ่างชัด ความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ ปรัชญาจะไม่ให้ความรู้ใหม่ ๆ มิใช่การค้นพบความรู้ใหม่ ๆ แต่เป็นการมองความรู้ หรือปัญหาในทัศนะใหม่ ๆ (ไพฑูริย์ ลินลารัตน์ ๒๕๒๓ : ๑๔)

ฉะนั้น ข้อค้นพบเรื่องเป้าประสงค์ทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน จึงเป็นทัศนะทางปรัชญา ทัศนะหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นจากการทำความเข้าใจ และความกระจ่างชัดของความรู้เกี่ยวกับ

การศึกษานอกระบบโรงเรียน เพราะเหตุว่าความรู้ที่มีอยู่แล้ว คำรองอยู่เป็นจริง หากแต่อยู่กระจัดกระจายจนไม่อาจนำมาอธิบายซึ่งกันและกันได้มาก่อนที่จะได้มีการวิเคราะห์ข้อมูลในทิศทางเดียวกัน

การวิเคราะห์เป้าประสงค์ทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน โดยวิธีการทางปรัชญาจึงเป็นการรวบรวมความรู้ที่มีอยู่เดิมมาเป็นตัวอธิบายประเด็นสำหรับการศึกษา เพื่อที่จะทำความเข้าใจก่อให้เกิดความกระจ่างชัดในเรื่องเป้าประสงค์ทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน เช่น เรื่องการรู้หนังสือ ซึ่งเน้นเป้าหมายของการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนประการหนึ่ง ความกระจ่างชัดในเรื่องนี้หาได้มุ่งประโยชน์ไปเพียงการมีเครื่องมือในการแสวงหาข้อมูลข่าวสาร อันเป็นความรู้ในการดำรงชีวิตของคนในสังคมเท่านั้น แต่การรู้หนังสือยังเป็นเป้าประสงค์ทางการเมือง การปกครองอีกด้วย โดยเฉพาะการสร้างเอกลักษณ์ของชาติ ความมั่นคงของประเทศด้วย การทำความเข้าใจในลักษณะนี้ เกิดขึ้นจากการรวบรวมข้อมูลที่มีอยู่อย่างกระจัดกระจายนำมาอธิบายประเด็นที่จะศึกษา แต่ไม่ได้หมายความว่าให้เกิดข้อค้นพบใหม่ ความรู้ใหม่หรือตัวทฤษฎีใหม่ ๆ แต่สิ่งที่ได้รับ เป็น เพียงทัศนะใหม่ที่ยังไม่ได้รับการพิจารณามาก่อน เป็นผลจากการศึกษาโดยกระบวนการทางปรัชญา ที่ต้องศึกษาจากข้อมูลอย่างสมเหตุสมผล มีความน่าเชื่อถือว่าเป็นจริงในระดับหนึ่งเท่าที่มีข้อมูลอยู่ในปัจจุบัน

การจัดการศึกษาโดยระบบใดก็ตาม จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้จัดการศึกษาจะต้องทราบที่มาและที่ไปของการศึกษาอย่างแจ่มชัด มีเหตุผลสามารถอธิบายได้ มิใช่จัดการศึกษาอย่างตาม ๆ กัน มาศดลอกแนวคิด มาจัดหลักสูตรโดยไม่เคยทราบจุดกำเนิดของแนวคิดอย่างชัดเจน ย่อมทำให้ผลผลิตทางการศึกษาออกมาในลักษณะที่ไม่เป็นไปตาม เป้าประสงค์ เกิดการผิดพลาดคือผู้รับการศึกษาเอง และมีผลกระทบต่อสังคมโดยรวม

ข้อ เสนอแนะ

ผลจากการวิจัยทำให้ทราบถึง เป้าประสงค์ของการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนของไทย โดยมุ่งให้ผู้รับบริการทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนมีการ เปลี่ยนแปลงใน ๔ ลักษณะคือ

๑. เปลี่ยนแปลงโลกทัศน์
๒. เปลี่ยนแปลงค่านิยมทางสังคม

๓. เปลี่ยนแปลงความเชื่อทางการเมือง

๔. เปลี่ยนแปลงแบบแผนการดำเนินชีวิต

ซึ่งข้อค้นพบนี้เกิดขึ้นจากการทำความเข้าใจและความกระจ่างชัดโดยกระบวนการทางปรัชญา ทำให้ทราบ เหตุผลของประเด็นต่าง ๆ ที่เป็นรายละเอียดของแต่ละเรื่อง ผู้วิจัยใคร่เสนอแนะให้ผู้เกี่ยวข้องที่จัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนของไทยได้โปรดพิจารณาถึง เป้าประสงค์ของการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนอย่างจริงจัง มิใช่กำหนดเป้าประสงค์หรือทิศทางของการศึกษาโดยลำพังตนเองหรือลำพังเพียงหน่วยงานเดียว หากแต่ควรพิจารณาถึงภาพรวมของสังคมเป็นเบื้องต้น เพราะเหตุว่าสังคมทุกสังคมย่อมมีเป้าหมายในการสร้างสังคมเป็นอุดมการณ์ของสังคมอยู่แล้ว องค์ประกอบอื่น ๆ ของสังคมย่อมมีหน้าที่ตามเป้าประสงค์ของตน เพื่อผลักดันให้อุดมการณ์ของสังคมสำเร็จขึ้นได้ด้วย ฉะนั้นการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียนซึ่งเป็นส่วนย่อยขององค์ประกอบของสังคมด้านการศึกษาย่อมจะต้องมี เป้าประสงค์ที่สนับสนุนให้อุดมการณ์ของสังคมบรรลุผลสำเร็จด้วยซึ่งนับ เป็นภาระหน้าที่ที่พึงมีต่อสังคม

ประเด็นที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ตัวเป้าประสงค์ของการศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้นมีความเป็นนามธรรมอยู่มาก การกำหนดกิจกรรมทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อหัตถ์บรรลุเป้าประสงค์ที่เป็นนามธรรมนั้น เป็นสิ่งที่ยาก เพราะกิจกรรมที่เกิดขึ้นนั้น พร้อมทั้งจะเปลี่ยนแปลงได้ทันที หากมีการทำความเข้าใจที่ผิดพลาดเกิดขึ้น และนอกจากนั้นยังเป็นสิ่งที่วัดและประเมินได้ยาก ฉะนั้นผู้มีหน้าที่ในการจัดกิจกรรมทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องระมัดระวัง ผลักดันให้กิจกรรมนั้นบรรลุเป้าประสงค์ที่กำหนดไว้ ให้ได้โดยไม่ควรนำเป้าประสงค์ของสังคมเข้าไปใช้ในลักษณะหลักสูตรแฝงของกิจกรรมต่าง ๆ หากแต่กิจกรรมต่าง ๆ จะต้องมุ่งไปสู่เป้าประสงค์นั้น ให้สำเร็จ เช่น การคาดหวังว่าผู้สอนคงจะสอดแทรกความรู้และเจตคติเรื่องการเสื่อมใสการปกครองในระบอบประชาธิปไตยเข้าไปในการเรียนการสอนในลักษณะหลักสูตรแฝงแต่แท้จริงควรจะได้มีการกำหนดหลักสูตรให้ชัดเจนลงไปว่า มีกิจกรรมใดบ้างเพื่อที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว เป็นต้น

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงพรรณนาที่อาศัยการวิเคราะห์เอกสาร โดยเฉพาะการวิเคราะห์เนื้อหาเป็นหลัก ผู้วิจัยจำเป็นต้องระมัดระวังในเรื่องความเป็นกลาง เพราะตัวผู้วิจัยเองเป็นเครื่องมือของการวิจัยควบคู่ไปกับคู่มือการวิเคราะห์เนื้อหาที่สร้างขึ้นด้วย นอกจากนี้ข้อมูลด้านเอกสารเป็นข้อมูลที่มีอยู่จำนวนมาก ซึ่งจำเป็นต้องรวบรวมให้ได้ครอบคลุมเนื้อหามากที่สุด ข้อสำคัญคือ ปริมาณของเอกสารมีได้เป็นสิ่งยืนยันว่าประเด็นที่ถูกต้อง แต่เนื้อหาหรือสาระที่อยู่ในเอกสารเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งกว่า เพราะจะเป็นตัวบ่งบอกความรู้ ความคิด เหตุผลต่าง ๆ ของข้อมูล ซึ่งผู้วิจัยใช้วิธีการเช่นนี้ ควรระมัดระวังประกอบกับการวิจัยเอกสารในลักษณะที่จำเป็นต้องใช้เวลาในการศึกษาข้อมูลค่อนข้างมาก จึงต้องกระทำอย่างรอบคอบ

หากจะมีการวิจัยครั้งต่อไปเกี่ยวกับเรื่องในลักษณะเช่นนี้ ควรจะได้มีการวิจัยในเรื่องเดียวกันทุก ๆ ช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงเป้าหมายทางสังคม เช่นการเปลี่ยนแปลงแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็น ฉบับที่ ๖ หรือ ๗ หรือเปลี่ยนแปลงแผนพัฒนาการศึกษา เปลี่ยนแปลงหลักสูตร และนอกจากนี้ควรขยายขอบเขตของเอกสารให้มากขึ้น เพื่อจะได้รวบรวมความจำเป็นของสังคมซึ่งเกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ นอกจากนี้อาจจะทำการวิจัยเจาะลึกในเอกสารเฉพาะเรื่อง โดยวิธีเดียวกันเพื่อค้นหาเหตุผลให้ลึกซึ้งมากขึ้น และอาจเพิ่มวิธีการโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกควบคู่กับการวิเคราะห์เอกสารก็จะยิ่งทำให้เกิดความเข้าใจกระจ่างชัดในเรื่องนั้น ๆ มากขึ้น